

UO'T: 631.52+631.6+633.11+633.3

**SUG'ORILADIGAN MAYDONLAR UCHUN KUZGI YUMSHOQ
BUG'DOYNING O'RTAPISHAR NAVLARINI O'RGANISH**

G'ulom G'aybullaev

ToshDAU Samarqand filiali
q.x.f.d., dotsent

Doston Gadoev

ToshDAU Samarqand filiali
magistr

Feruza Shodieva

ToshDAU Samarqand filiali
magistr

ANNOTATSIYA

Bug'doyning o'sish davri seleksiyada turning eng muhim biologik xususiyati bo'lib, u o'simlikning turli stresslarga javob berish qobiliyatiga, ularga moslashish qobiliyatiga, genetik salohiyatiga, rivojlanish fazalarining davomiyligiga bog'liq. Navlar va kolleksiya namunalarini o'rganish vegetatsiya davrining davomiyligi muhim ko'rsatkich ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotimizda sinovdan o'tgan tuproq va iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda, yangi namunalar o'sish davri 220 kun erta, 230 kun erta va 238 kundan ortiq kech bo'lgan 3 guruhga bo'lingan.

Kalit so'zlar: Kuzgi yumshoq bug'doy, tuproq, urug'chilik, standart nav

ABSTRACT

The growth period of wheat is the most important biological feature of the species in the selection, and it depends on the plant's ability to respond to various stresses, adapt to them, genetic potential, the duration of developmental phases. The study of varieties and collection specimens shows that the duration of the growing season is an important indicator. Taking into account the soil and climatic conditions tested in our study, new specimens were divided into 3 groups with a growth period of 220 days early, 230 days early and more than 238 days late.

Key words: Winter soft wheat, soil, seed production, standard variety

АННОТАЦИЯ

Период роста пшеницы является важнейшим биологическим признаком вида в селекции и зависит от способности растения реагировать на различные стрессы, приспосабливаться к ним, генетического потенциала, продолжительности фаз развития. Изучение сортов и коллекционных образцов показывает, что важным показателем является продолжительность вегетационного периода. С учетом испытанных в наших исследованиях почвенно-климатических условий новые экземпляры были разделены на 3 группы с периодом роста на 220 дней раньше, на 230 дней раньше и более чем на 238 дней позже.

Ключевые слова: Озимая мягкая пшеница, почва, семенная продуктивность, стандартный сорт.

O'zbekiston sharoitida bug'doydan yuqori hosil olish uchun erta va o'rtapishar serhosil, kasallik va zararkunandalarga chidamli intensiv tipdagi yumshoq bug'doy navlariga bo'lgan talab kun sayin ortmoqda. Shuning uchun sug'oriladigan yerlar uchun qimmatli xo'jalik-biologik xususiyatlarga ega bo'lgan yumshoq bug'doyninig tezpishar va o'rtapishar navlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish asosiy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston tuproq-iqlim sharoitiga mos o'rtapishar yumshoq bug'doy navlarini yaratish selektsiyaning eng muhim muammolaridan biridir. Qisqa o'suv davriga ega bo'lgan navlarni yaratish qishloq xo'jaligidagi ko'pgina muammolarni, jumladan, bug'doy o'simligini iyun oyining ikkinchi yarmida iyul oyida bo'ladigan jazirama issiqlardan oldinroq pishishi natijasida donning mayda va puch bo'lishining bartaraf qilinishi natijasida hosildorlikning ortishi, bug'doy maydonlaridan bo'shagan yerlardan qayta ekin ekish hisobiga qishloq xo'jaligida samaradorlikni oshirishga imkon beradi.

Materiallar va metodlar Tadqiqotlar 2019-2021 yillarda Samarqand viloyati Jomboy tumani Zarafshon MMTP hududida joylashgan "Farboma selekt" ilmiy urug'chilik fermer xo'jaligi tajriba dalasida olib borildi. Tadqiqotning ob'ekti hisobida yumshoq bug'doy selektsiyasi bo'yicha xalqaro markazlar ICARDA va CIMMYT hamda O'simlikshunoslik ITIdan keltirilgan 450 ta yumshoq bug'doy kolleksiyasi nav namunalari o'rganildi.

Ilmiy tadqiqot ishlarida kuzatish, hisoblash va tahlillar «Dala tajribalarini o'tkazish uslublari» (O'zPITI, 2007), fenologik kuzatuvlar va biometrik tahlillar Qishloq xo'jalik ekinlari navlarini sinash Davlat komissiyasining uslubi (1989), bo'yicha aniqlangan.

Natijalar va ularning tahlili Tezpishar navlarning mahsuldor bo'lishi ularning tez rivojlanishi bilan birga quruq moddaning tez to'planishiga hamda assimilyatsiya

apparating samarali ishlashiga ham bog'liq. Seleksiyaning muhim yo'nalishlardan biri vegetatsiya davrining davomiyligiga qaratilgan seleksiya hisoblanadi. O'zbekistonning sug'oriladigan yerlari uchun mos tezpishar yumshoq bug'doy navlarni yaratish muim ahamiyatga molik.

Ertapishar nav na'munalarining o'suv davri

1.1 -jadval

T/r	Nav namunalari nomi, kelib chiqishi	O'suv davri, kun			
		2019 M _{±m}	2020 M _{±m}	2021 M _{±m}	Ўртача M _{±m}
1	Krasnodarskaya-99 (St)	229,1	231,5	230,8	230,5
2	6755 (Fransiya)	220,6	222,1	221,9	221,5
3	5347 (Pokiston)	219,7	221,3	220,1	220,4
4	8927 (Hindiston)	217,9	220,2	219,4	219,2
5	4788 (Turkiya)	218,8	220,5	219,3	219,5
6	2383 (Hindiston)	219,5	221,2	220,6	220,4
7	7316 (Afg'oniston)	217,8	219,2	219,0	218,7
8	2901 (Afg'oniston)	218,3	220,1	219,9	219,4
9	496 (Pokiston)	220,7	222,5	221,3	221,5
10	6720M/NPA- 38/Wpm/3/69/48/	221,4	223,2	222,5	222,4
11	SEKSAKA7/3/SHUHA 2/N 3732/HER	223,1	224,9	223,6	223,9
12	CROS- 1/AE.SQUARROSA/224	220,5	222,1	221,7	221,4
13	BONA 1/FNGKAAG 15/MASSIRA	218,4	220,1	219,8	219,4
14	HAAMA-2/QAFZAH-16	220,5	222,2	221,4	221,4
15	ANGI-5/ZEMAMRA-8	222,3	223,5	222,6	222,8
16	Entry-6	217,8	220,3	229,5	222,5
17	BEBWAH-12/ ZEMAMRA-8	219,6	221,2	220,2	220,7
18	AUBARA- 16/2*SOMAHAMA-3	221,3	222,4	221,7	221,8
19	HUBARA-3/SHUNA-4	221,9	223,6	222,2	222,6
20	N248 (O'zbekiston)	219,1	220,4	220,0	219,8
21	N249 (O'zbekiston)	218,6	220,1	219,7	219,5

22	Kuma (Rossiya)	220,6	222,1	221,3	221,3
23	Chillaki (O‘zbekiston)	222,2	223,5	222,9	222,9
24	Zarafshon (№28)	221,3	222,9	222,6	222,3
25	Jayxun (O‘zbekiston)	223,4	225,1	224,5	224,3
26	Xazrati Beshir (O‘zbekiston)	223,7	225,4	224,2	224,5
27	Mars-1 (O‘zbekiston)	222,8	224,3	223,7	223,6
28	Bobur (Ozbekiston)	223,5	225,5	224,2	224,4
EKF, кун				3,4	

Tajribalarimizda standart Krasnodarskaya-99 navining o‘suvi davri 229 kuni tashkil etdi. Standart nav Krasnodarskaya-99 nisbatan quyidagi nav namunalari 6755 (Fransiya), 5347 (Pokiston), 8927 (Hindiston), 4788 (Turkiya), 2901 (Afg‘oniston) 496 (Pokiston), 6720m/NPA-38/Wpm/3/69/48/, SEKSAKA7/3/SHUHA 2/N 3732/HER, CROS-1/AE.SQUARROSA/224, BONA 1/FNGKAAG 15/MASSIRA, HAAMA-2/QAFZAH-16, ANGI-5/ZEMAMRA-8, Entry-6, BEBWAH-12/ ZEMAMRA-8, AUBARA-16/2*SOMAHAMA-3, HUBARA-3/SHUNA-4, N248, N249, Kuma, Zvezda, Chillaki, Jayxun, Mars-1, Xazrati Beshir, Bobur 12-5 kun oldin pishib yetildi. (1.1-jadval).

Tajribamizda standart qilib olingan nav Krasnodarskaya-99 O‘zbekiston sharoitida o‘rtapishar nav hisoblanadi. Kolleksiyadagi nav namunalari o‘rganish davomida o‘suvi davri o‘rtapishar talablariga javob beradigan eng ko‘p ekanligi qayd etildi. O‘rganilgan nav namunalardan qimmatli biologik xo‘jalik ko‘rsatkichlari e‘tiborga olinib, 47 ta nav namunasi o‘rtapishar navlar sifatida ajratildi (1.2-jadval). Ajratilgan o‘rtapishar nav namunalari orasida respublikamizda keng tarqalgan, katta maydonlarda ekiladigan serhosil, don sifati qimmatli bug‘doy talablariga javob beradigan navlarning asosiy qismi mavjudligi kuzatildi. Bu navlar tabiatning noqulay omillariga, yotib qolishga, zamburug‘ kasalliklariga chidamliligi bilan ajralib turadi. O‘rganilgan kolleksiya namunalari quyidagi namunalar ajratildi: 7323 (Hindiston), 8400 (Armaniston), 862 (Pokiston), 4788 (Turkiya), 1596 (Eron), 4153 (Fransiya), 5935 (Armaniston), 7173 (Hindiston), 376 (Fransiya), 8941 (Hindiston), 362/C2, III/6/NKP/5-25, RANA96/3/RSK-29, 88ZHON6218//C-24, WA476/3/391/NUW, MINA/KRISTAL, TOB/ERAN/TOB, CNO67/3/PLD, KARVNI QBRARA//OPAM2, CUN91/MNCA/HAM-200/KAUZ, DORADE-5/BEAUBO-URG, DAGDAS/APCB-40, TAM200/KAUZ/4/CHAM, AVD/VEFH1/11.

1.2-jadval

O'rtapishar nav va namunalarning o'suv davri, (2019-2021 y)

T/r	Nav na'munalar nomi, kelib chiqishi	O'suv davri, kun			
		2019 M _{±m}	2020 M _{±m}	2021 M _{±m}	Ўртача M _{±m}
1	Krasnodarskaya-99 (St)	229,1	231,5	230,8	230,5
2	Tanya (Rossiya)	227,8	229,6	228,9	228,8
3	Moskvich (Rossiya)	231,3	233,0	232,5	233,3
4	Grom (Rossiya)	230,5	231,8	230,7	231,0
5	Umanka (Rossiya)	228,8	229,7	229,4	229,3
6	Nota (Rossiya)	230,9	232,2	231,7	231,6
7	Kroshka (Rossiya)	227,1	228,4	228,0	227,8
8	Pamyat (Rossiya)	229,4	231,2	230,5	230,4
9	Polovchanka (Rossiya)	229,6	231,5	230,8	230,6
10	Starshina (Rossiya)	230,8	232,0	231,5	231,4
11	Palpich (Rossiya)	228,4	229,6	229,0	229,0
12	Yesaul (Rossiya)	227,6	229,2	228,4	228,4
13	Nikoniya (Ukraina)	227,3	229,0	228,2	228,2
14	Selyanka Odeskaya (Ukraina)	228,6	230,1	229,7	229,5
15	Andijon-1 (O'zbekiston)	229,7	231,4	230,5	230,6
16	Andijon -4 (O'zbekiston)	230,1	231,9	230,7	230,9
17	Durdona (O'zbekiston)	228,4	229,5	229,1	229,0
18	Asr (O'zbekiston)	231,2	232,6	231,9	231,9
19	Yaksart (O'zbekiston)	227,8	229,4	228,2	228,5
20	G'ozg'on (O'zbekiston)	228,3	230,1	229,5	229,3
21	Turkiston (O'zbekiston)	227,5	229,0	228,7	228,4
22	Hosildor (O'zbekiston)	228,1	229,5	229,0	228,9
23	Yonbosh (O'zbekiston)	228,5	229,9	229,1	229,2
24	Do'stlik (O'zbekiston)	230,1	231,7	230,5	230,8
25	Jasmina (O'zbekiston)	227,6	229,8	229,2	229,9
26	Farboma (O'zbekiston)	228,3	229,9	228,8	229,0
27	7323 (Hindiston)	227,6	229,0	228,3	228,3
28	8400 (Armaniston)	228,5	230,2	229,5	229,4
29	862 (Pokiston)	229,0	231,5	230,7	230,4
30	4788 (Turkiya)	228,4	230,1	229,3	229,3
31	1596 (Eron)	227,9	229,3	228,5	228,6
32	4153 (Fransiya)	228,4	229,8	229,1	229,1
33	5935 (Armaniston)	230,2	231,4	230,6	230,7
34	7173 (Hindiston)	229,7	230,2	229,5	229,8
35	376 (Fransiya)	230,1	231,9	230,4	230,8
36	8941 (Hindiston)	228,3	229,8	229,2	229,1

37	362/C2,III/6/NKP/5-25	227,5	229,3	228,6	685,4
38	RANA96/3/RSK-29	230,8	232,5	231,3	231,4
39	88ZHON6218//C-24	228,6	230,2	229,7	229,5
40	WA476/3/391/NUW	227,4	229,5	228,2	228,4
41	MINA/KRISTAL	229,0	231,1	230,4	230,2
42	TOB/ERAN/TOB CNO67/3/PLD	228,9	231,4	230,8	230,4
43	KARVNI QBRARA//OPAM2	227,6	229,0	228,5	228,4
44	DAGDAS/APCB-40	230,4	232,5	231,8	231,6
45	TAM200/KAUZ/4/CHAM	229,1	230,7	230,2	230,0
46	AVD/VEFH1/11	228,7	230,5	229,6	229,6
EKF, kun				3,2	

O'tkazilgan juda ko'p tadqiqotlarning ko'rsatishicha kechpishar navlar eng yuqori hosilni shakllantirish imkoniyatiga ega. Biz nav namunalarni o'rganish davomida o'suv davri standart nav Krasnodarskaya-99 nisbatan ko'p bo'lgan namunalarni seleksiya uchun dastlabki ashyo sifatida ajratdik. Hozirda respublikamizning sug'oriladigan yerlarida kuzgi bug'doyning Kupava (Rossiya), Fisht (Rossiya), Gorlitsa (Rossiya), Yuka (Rossiya), Vassa (Rossiya) singari navlari katta maydonlarda ekilmoqda.

1.3-jadval

Kechpishar nav va namunalarning o'suv davri (2019-2021 y)

T/r	Nav na'munalar nomi, kelib chiqishi	O'suv davri, kun			
		2019 M±m	2020 M±m	2021 M±m	Ўртача M±m
1	Krasnodarskaya-99(St)	229,1	231,5	230,8	230,5
2	Kupava (Rossiya)	238,2	240,1	239,5	239,3
3	Fisht (Rossiya)	239,7	241,4	240,7	240,6
4	Gorlitsa (Rossiya)	237,6	239,3	238,5	238,5
5	Yuka (Rossiya)	238,4	239,5	239,0	239,0
6	Vassa (Rossiya)	238,9	240,1	239,4	239,5
7	Trobus (Германия)	245,3	247,6	246,1	246,3
8	SN895277//BORL 95//SKA 4Z	238,6	240,3	239,4	239,4
9	Cham 4/CA8055(ЧЕК3)WLR	237,8	239,2	238,6	238,6
10	TCI002166-030YE-030YE-2E- OE	235,2	236,5	234,8	235,5
11	CROC- 1/AESQUVARROSA(224)	237,9	239,4	238,3	238,5
12	SULTAN95/KIRGIZ95/4/RAN	235,4	237,0	236,6	236,3
13	MON ¹ S ¹ ALD ¹ //ALDAN ¹ S ¹	235,6	236,9	236,2	236,2

14	KASYAN/YUMA/30TCI-02-740	235,7	237,6	236,5	236,6
15	Gerek (Check2)FWYR	236,5	238,2	237,9	237,5
16	CAR422/ANA//YACO/3/KAN	235,3	237,5	236,4	236,4
17	WARID-2	237,6	239,4	238,6	238,5
18	REBWAH-12/ZEMAMRA-8	235,9	237,3	237,0	236,7
19	WAFIR-2	238,5	240,6	239,8	239,6
20	BLUCIL-2/CAMPION	239,7	241,0	240,5	240,4
21	KS91WOO9-6-1/PEHLIVAN//SIRENA	239,3	240,8	239,7	239,9
22	BETTA-PN-41	238,4	240,1	239,6	239,4
23	BATA-20	239,7	241,7	240,9	240,8
24	MV-KOKARDA	241,3	242,8	242,2	242,1
25	CHATELET/CRU-45	240,6	241,9	241,0	241,2
26	DULGER-1//VORONA/BAV	238,4	239,5	239,2	239,0
27	KEHLIBAR	241,7	243,1	242,5	242,4
28	KR15-FAWWON-irr-99	240,8	241,6	241,0	241,1
29	KR15-FAWWON-irr-100	239,9	242,0	241,5	241,1
30	7215 (Жанубий Корея)	234,2	236,3	235,8	235,4
31	6414 (Польша)	234,,5	235,1	235,0	234,9
EKF, kun				3,3	

O'rganilgan jahon kolleksiyasi na'munalarida kechpishar navlar guruhiga quyidagi nav namunalari mansubligi qayd etildi: Trobus (Germaniya) SN895277//BORL 95//SKA 4Z, Cham 4/CA8055(CHEK3)WLR, TCI002166-030YE-030YE-2E-OE, CROC-1/AESQUVARROSA(224), SULTAN95/KIRGIZ95/4/RAN, MON1S1ALD1//ALDAN1S1, KASYAN/YUMA/30TCI-02-740, Gerek (Check2)FWYR, CAR422/ANA//YACO/3/KAN, WARID-2, REBWAH-12/ZEMAMRA-8, WAFIR-2, BLUCIL-2/CAMPION, KS91WOO9-6-1/PEHLIVAN//SIRENA, BETTA-PN-41, BATA-20, MV-KOKARDA, CHATELET/CRU-45, DULGER-1//VORONA/BAV, KEHLIBAR, KR15-FAWWON-irr-99, KR15-FAWWON-irr-100, 7215 (Janubiy Koreya), 6414 (Polsha). Qayd etilgan nav namunalarning o'suv davri 3 yil davomida 235,5 dan 246,3 kungacha o'zgardi.

Xulosa: Tadqiqotlar natijasida, kolleksiya nav namunalarini o'rganish davomida standart nav Krasnodarskaya-99 ga nisbatan 27 ta nav ertapishar, qayd etilgan o'rtapishar nav namunalarining o'suv davri 3 yil davomida o'rtacha 228,2 dan 233,3 kungacha o'zgardi, kechpishar navlarning o'suv davri 238,5 dan 240,6 kungacha o'zgardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI: (REFERENCES)

1. Nurbekov A.I. O‘zbekistonning sug‘oriladigan yerlarida yumshoq bug‘doy nav namunalari o‘rganish va ulardan seleksiya uchun boshlang‘ich manba sifatida foydalanish. G‘allaorol, 2001 yil. 16 bet.
2. Jo‘raev M.A. Yumshoq bug‘doy navlarini yaratishda olib borilgan tadqiqot natijalari. «O‘zbekistonda g‘allachilikning yaratilgan ilmiy asoslari va uni rivojlantirish istiqbollari» mavzusidagi xalqaro ilmiy–amaliy konferensiyasi ilmiy maqolalari to‘plami. Jizzax-2013 yil, 23-may, 22-25-betlar.
3. Dorofeyev V.F. Селекция скороспелых сортов. Проблемы и исходный материал. С-х. биол. 1976. Т/р10. С.12-20.